

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НА ТЕМУ:

**«ПРОЄКТ ЦРУ МК-ULTRA ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ВЕДЕННЯ
ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»**

Галузь знань: 03 Гуманітарні науки

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Освітній рівень: бакалавр

Виконала:

Гладченко Єлизавета Сергіївна –
студентка 41 групи

Науковий керівник:

Павленко Людмила Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Гринь Олена Володимирівна
кандидат історичних наук, доцент

Чернігів – 2025

Роботу подано до розгляду _____ 2025 року.

Студентка

(підпис)

Єлизавета Гладченко
(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

Людмила ПАВЛЕНКО
(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

Олена Гринь
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин

(назва кафедри)

протокол № 8 від 22.05.2025 року

Студент допускається до захисту цієї роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

Костянтин ЯЧМЕНІХІН
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ПРОЄКТУ ЦРУ	
МК-ULTRA.....	10
1.1. Вплив холодної війни та специфіки діяльності ЦРУ на створення проекту.. ..	10
1.2. Проєкти ЦРУ BLUEBIRD та ARTICHOKE як попередники МК-Ultra.. ..	14
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ПРОЄКТУ МК-ULTRA ТА ЙОГО ЗАВДАННЯ У	
БОРОТЬБИ ЗІ СХІДНИМ БЛОКОМ.....	19
2.1. Початок проєкту та його завдання.....	19
2.2. Методи реалізації МК-Ultra	20
2.3. Мотивація та способи засекречення проєкту.....	28
РОЗДІЛ 3. ВИКРИТТЯ ТА НАСЛІДКИ	33
3.1. Знищення документів проєкту та початок розслідування	33
3.2. Державне розслідування діяльності ЦРУ в рамках проєкту у 1970-х рр. та його наслідки.....	38
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	46

ВСТУП

Актуальність роботи. Проєкт MK-Ultra був одним із проєктів Центрального розвідувального управління США, активна фаза якого припала на 1953–1964 рр., хоча проіснував він у латентній формі до 1973 р. З огляду на антигуманні методи його реалізації, порушення прав людини і навіть позбавлення життя з метою приховування злочинів проблема до сьогодні не втратила своєї актуальності. Факт розробки заборонених технологій і практик впливу на людську свідомість зі шкодою для психічного та фізичного здоров'я власних громадян без їхнього відома і згоди ставить під сумнів гуманістичні та антропоцентричні підвалини сучасної Західної цивілізації та є ганебним досвідом XX ст. Увага суспільства до цієї проблеми цілком природна і необхідна для запобігання у майбутньому подібних неприпустимих практик ведення розвідки в умовах загострення міжнародних відносин і відновлення поляризації світу.

Проєкт MK-Ultra був ретельно засекречений і розроблявся таємно, а документи проєкту здебільшого були знищені, іноді разом з учасниками і свідками тих подій. Тому оприлюднення наявної інформації надміру міфологізованого та демонізованого в очах суспільства проєкту ЦРУ потребує глибокого пошуку достовірних джерел, комплексного їх вивчення, максимальної реконструкції подій, пов'язаних з MK-Ultra, та об'єктивних висновків.

Проєкт MK-Ultra і подібні програми США не були в центрі уваги вітчизняних дослідників. Відсутність комплексних праць з даної проблеми в українській історіографії, поява у відкритому доступі розсекречених документів, можливість проаналізувати наукові розвідки американських вчених дають нам можливість сформулювати власне наукове бачення проблеми в цілому, що й обумовило наш вибір теми роботи, результати якої можуть бути вельми корисними.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні проєкту

Центрального розвідувального управління Сполучених Штатів Америки МК-Ultra як інструменту ведення холодної війни.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати джерельну базу та стан вивченості проблеми;
- дослідити причини та передумови розгортання проєкту МК-Ultra в контексті холодної війни та діяльності ЦРУ;
- визначити роль проєктів BLUEBIRD та ARTICHOKE як попередників проєкту;
- реконструювати процес створення МК-Ultra та схарактеризувати завдання проєкту;
- дослідити методи реалізації проєкту та їх вплив на піддослідних;
- висвітлити мотивацію та способи засекречення документів проєкту;
- визначити причини початку державного розслідування та його результати;
- проаналізувати значення, наслідки та реакцію суспільства на оприлюднену інформацію про проєкт після його завершення.

Об'єктом дослідження є проєкт Центрального розвідувального управління Сполучених Штатів Америки МК-Ultra як один з інструментів ведення холодної війни.

Предметом дослідження є причини та передумови створення проєкту МК-Ultra, завдання і методи його реалізації, способи збереження секретності, державне розслідування діяльності ЦРУ в рамках проєкту та реакція суспільства на оприлюднення його результатів, а також наслідки проєкту ЦРУ МК-Ultra.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1949–1977 рр. Нижня межа обумовлена початком розгортання проєкту BLUEBIRD – попередника проєкту МК-Ultra – для характеристики передумов створення МК-Ultra відповідно до поставлених у роботі завдань. Верхня межа визначена 1977 р., коли відбулося засідання Сенату США, який остаточно заборонив подібні проєкти у рамках діяльності ЦРУ.

Територіальні межі дослідження окреслені державними кордонами

Сполучених Штатів Америки.

Методологічні засади дослідження обумовлені принципом історизму, що дає можливість розглядати зазначену проблему неупереджено, комплексно, ґрунтовно на широкому історичному тлі з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків.

У процесі виконання кваліфікаційної роботи були застосовані загально-наукові методи. Так, метод аналізу дозволив знайти, опрацювати, обрати доцільні для використання джерела та наукові публікації. Системний метод допоміг розташувати події і факти з даної проблематики послідовно і обґрунтовано. Індуктивно-дедуктивний метод було використано для формулювання висновків і узагальнень. Із спеціально-історичних методів для дослідження було застосовано історико-хронологічний метод, завдяки якому вдалося вибудувати чітку лінію розгортання проєкту МК-Ultra у хронологічній послідовності.

Наукова новизна запропонованої кваліфікаційної роботи полягає у тому, що вона містить оригінальну наукову реконструкцію діяльності ЦРУ в рамках проєкту МК-Ultra з урахуванням опублікованих архівних документів Центрального розвідувального управління та свідчень керівництва американської розвідки, а також преси, доробку вітчизняної та зарубіжної історіографії. За умов відсутності монографічних праць із поставленої проблеми застосований комплексний підхід до її вивчення демонструє першу спробу зробити науковий зріз історичного минулого із зазначеної теми.

Практичне значення дослідження обумовлене актуальністю теми, науковою новизною результатів, недостатнім станом вивченості та потребою сучасної науки і освіти у новітніх наукових розробках цікавих і важливих історичних проблем. Результати можуть бути використаними при написанні наукових праць, які стосуються вивчення проєкту МК-Ultra та діяльності ЦРУ, у навчально-пізнавальних цілях та з метою поглибленого вивчення теми холодної війни та діяльності розвідувальних структур США у навчальних закладах різних рівнів акредитації. Також матеріал може бути

використаний при створенні наукових студій з історії Америки періоду 1950–1970-х рр.

Апробація результатів бакалаврської роботи відбулася на XVIII конференції молодих вчених та студентів, яка проводилася на базі Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, а також у ході дебатів про стратегії розвитку Європи та світу в рамках реалізації проєкту «Європа та європейці у світлі змагань інтелектуальних традицій» (програма Erasmus+ напряму Jean Monnet № 101127471, ERASMUS-JMO-2023-MODULE).

Джерельна база дослідження представлена в основному писемними джерелами. Найбільшу цінність для вивчення становлять документальні, які збережені в архіві ЦРУ: звіти співробітників ЦРУ [4; 8; 9; 15; 16; 17], меморандуми [2; 3; 11; 12; 13; 14], свідчення [5; 18]. Ці документи містять матеріали, які стосуються як проєкту MK-Ultra, так і його попередників – проєктів BLUEBIRD [3; 4; 15] та ARTICHOKE [2; 3; 12; 15]. Вивчення сукупності цих документів дає найбільш повну картину щодо розуміння сутності проєкту MK-Ultra та причин його засекреченості. Окрім цього, важливим джерелом інформації є інтерв'ю з Директором Центральної розвідки Річардом Гелмсом [1], де він доволі стисло висловився щодо цієї програми та свого рішення знищити всі відомі на той час документи про проєкт.

Проте найбільш цікавим та інформативним джерелом є звіт Сенату США 1977 р. [17], складений за результатами засідання Сенату США, яке відбулося того ж року. В ньому брали участь як Сенатори з різних штатів, так і діючий на той момент Директор Центральної розвідки адмірал Стенсфілд Тернер, який активно сприяв розслідуванню справи проєкту MK-Ultra.

Опрацьована американська преса містить інформацію про оприлюднення деяких фактів з історії проєкту, зокрема знищення

Директором Центральної розвідки Річардом Гелмсом більшості документів, пов'язаних із МК-Ultra, смерть Френка Олсона у 1953 р. тощо. Статті та некрологи, які стосуються зазначеної проблеми, виходили у багатьох авторитетних американських періодичних виданнях. Це газети «The New York Times» [7; 19], The Guardian [6] «The Washington Post» [24] та інші.

Проект МК-Ultra став темою для радіо- і телепрограм. Зокрема, 1984 р. телевізійна станція WDVM-TV та телерадіомережа CBS Network зробили теле-радіо репортаж про МК-Ultra [10], де ведучий поспілкувався із ймовірним учасником проекту. Цей репортаж важливий тим, що дає змогу заглибитись в атмосферу епохи та зрозуміти причину страху серед населення щодо цього проекту.

Стан вивченості проблеми. В українській історіографії є доволі багато досліджень незаконної діяльності СРСР, що пояснюється ставленням сучасної України до наслідків її перебування у складі радянської тоталітарної держави, частиною якої вона була тривалий час. Але аналогічна діяльність американської розвідки українськими дослідниками поки не розглядалася. Є лише статті періодичних інтернет-видань, таких як-от Катерини Коберник та Сергія Пивоварова «Пивоваров С. Таємні експерименти ЦРУ з контролю над розумом», опублікована 2023 р. [21]. Корисними для розуміння історичного контексту та геополітики того часу, а відповідно і причин розгортання проекту, є праці, на кшталт статті Степана Віднянського «Холодна війна» [20]. Побіжні згадки у контексті загально-історичного процесу другої половини ХХ ст. не дають можливості стверджувати про долученість вітчизняної історичної науки до вирішення зазначеної у кваліфікаційній роботі проблеми.

Сьогодні ж вивченням теми займаються в основному англomовні дослідники. Серед відповідних наукових розвідок слід відзначити статтю Саманти Фор «Психологічні тортури МК-Ultra» [23] та працю Тані М. Лінвіль «Проект МК-Ultra та пошук контролю за розумом: підпільне вживання ЛСД в ЦРУ» [25]. Дослідження містять гостру критику

проєкту й акцентують на негативних наслідках його реалізації, проте надають цінні матеріали для відтворення подій та аналізу фактів.

Варто також звернути увагу і на електронні ресурси [26; 27], адже вони, хоч не завжди об'єктивно, але містять інформацію, яку при належному опрацюванні можна використовувати для вивчення не лише фактів, а і фейків, які також доволі інформативні, адже при їх вивченні постають інші важливі питання.

Також дуже важливою є праця Аллена Даллеса «Мистецтво розвідки» [22], яка вийшла друком 1992 р. і розкриває мету, засади, методи розвідувальної роботи ЦРУ.

РОЗДІЛ 1

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ПРОЄКТУ ЦРУ «МК-ULTRA»

1.1. Вплив холодної війни та специфіки діяльності ЦРУ на створення проєкту

Після завершення Другої Світової війни у світі розпочалося протистояння двох протилежних за ідеологічним наповненням систем – комуністичної та капіталістичної.

На чолі першої стояв Радянський Союз, який за допомогою участі Комінтерну (Комуністичного інтернаціоналу) у численних війнах зміг утвердити вигідну для себе владу у багатьох країнах Азії. Попри те, що Сталін на початку війни виступив на боці Німеччини, СРСР вийшов переможцем із цієї війни, внаслідок чого майже всі країни Центрально-Східної Європи опинилися під контролем комуністичного режиму.

Окрім цього, у безпосередній близькості до США знаходилась ще одна комуністична держава – Куба. З нею пов'язана, зокрема, Карибська криза 1962 р. – один з пікових моментів холодної війни, коли США та СРСР були за крок до оголошення ядерної війни. Тож, Ялтинсько-Потсдамська система утвердила Радянський Союз як один із полюсів відтоді біполярного світу.

Інший полюс – Сполучені Штати Америки. У Другій Світовій війні вони були змушені припинити політику нейтралітету. Спочатку США надали величезну допомогу для СРСР у вигляді Ленд-лізу, а згодом, внаслідок японської агресії, остаточно стали гравцем театру військових дій. У результаті Сполучені Штати вийшли на перший план геополітики, відкинувши ідею невтручання Америки та Європи у справи один одного. Попри те, що США брали участь у воєнних діях, їхні втрати були відносно незначними у порівнянні із втратами інших країн – учасниць війни. Тим більше, війна посприяла економічному розвитку Сполучених Штатів, вони стали основним світовим кредитором. Таким чином було закладено початок

протистояння між США та СРСР.

Хронологічно початок Холодної війни не має конкретної дати, адже холодні відносини між союзниками відчувалися ще під час Другої Світової війни та у період укладання угод між ними (Тегеранська, Ялтинська, Потсдамська). Проте утвердження Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин закріпило існування конфронтації в усіх сферах зовнішньополітичних відносин США та СРСР. Це можна пояснити тим, що спільний ворог у вигляді Німеччини та її сателітів був розгромлений, і тепер на перший план виходить питання протистояння двох полярних ідеологій. Прямих військових дій між державами не було, тому вона отримала назву «холодна», оскільки не переходила в гарячу фазу (хоча ці держави підтримували бойові дії на територіях інших країн – Кореї, В'єтнаму та інших, підтримуючи протилежні один до одного режими, вони не визнавали боротьби безпосередньо один з одним).

Фактично конфронтація закріпилася у період утворення двох військово-політичних блоків – НАТО (Північноатлантичний альянс; утворення – 1949 р.) та ОВД (Організація Варшавського договору; утворення – 1955 р.) [20]. ОВД з'явилося з ініціативи Радянського Союзу у відповідь на створення НАТО, де основну роль відіграє США, таким чином СРСР та США об'єднали навколо себе лояльні до власних режимів держави і втягнули у Холодну війну багато країн світу. Такий розвиток подій зумовив створення та удосконалення широкої мережі розвідки як з одного боку, так і з іншого.

Справами зовнішньої розвідки у СРСР на той момент займалося Головне управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ (ГУДБ НКВС), яке згодом, 1954 р., стало Першим головним управлінням Комітету Державної Безпеки (КДБ; КГБ). Сильна зовнішня розвідка Радянського Союзу існувала практично від початку його створення і лише трансформувалася з часом. До моменту створення ЦРУ, НКВС було вже серйозним супротивником для зовнішньої розвідки будь-якої країни світу, вони шляхом спроб і помилок виробили власну методику ведення розвідки, з

якою важко було конкурувати та протидіяти їй. Тож постала мета створити власну сильну розвідувальну організацію.

Натомість США з 1942 р. мало Управління стратегічних служб (УСС), яке було утворено на основі Бюро координатора інформації. Ним керував Вільям Донован [22, с. 12]. Аллен Даллес у своїй книзі «Мистецтво розвідки» зазначав, що на цьому етапі розвитку зовнішня розвідка велася лише у період війни. Під час Другої Світової війни основну діяльність розвідки становили плани нацистської Німеччина, Японії та їхніх союзників. Особливо розвідка активізувалася після японського нападу на Перл-Гарбор [22, с. 9–12].

У післявоєнний період УСС було майже повністю розформовано, залишилися лише служба таємної розвідки та служба аналізу [22, с. 13]. Управління потребувало реформування, оскільки розвідка США у часи Другої Світової робила серйозні помилки і часто мала обмежену та неточну інформацію щодо японських операцій.

Також визріла необхідність у переорієнтації розвідки на інші зовнішньополітичні об'єкти, зокрема комуністичну загрозу. Тому 1946 р. Президент США Гаррі Трумен створив Центральну розвідувальну групу (ЦРГ). Директором Центральної розвідки цього ж року став Сідні Соєрс [22, с. 2]. На той момент розвідувальні органи США не мали постійності і тому Трумен пішов на крок утвердження ЦРУ як постійно діючого органу. Через рік було ухвалено Закон про національну безпеку, згідно з яким ЦРГ реорганізовували у ЦРУ – Центральне розвідувальне управління [22, с. 13].

ЦРУ перейняло багато тактик розвідки УСС та стало його нащадком у веденні зовнішньої розвідки, але не копіювало його повністю, оскільки ЦРУ поєднувало розвідку та проведення таємних операцій. Через певний час відомство домоглося, щоб Конгрес припинив нагляд за ним, а пізніше ЦРУ стало основним інструментом зовнішньої політики держави. Створення ЦРУ було прямим наслідком холодної війни, оскільки управління мало не лише збирати розвідувальні відомості, а і розробляти механізми протистояння ворожим країнам без ведення безпосередньої війни.

Погляди президента та верхівки ЦРУ на статус відомства дещо різнилися. Трумен вважав, що ЦРУ має виконувати суто інформативну функцію, натомість майбутній Директор ЦРУ Аллен Даллес був переконаний, що вони також мають виконувати таємні розвідувальні оперативні завдання заради ефективнішого стримування «комуністичної загрози». Цю думку він висловив 1948 р. у доповіді до Президента США з метою покращення діяльності ЦРУ.

Трумен погодився розширити їхні повноваження, оскільки у цей час назрівала нова конфліктна ситуація між США та СРСР, американці вважали, що війна от-от почнеться. Пункт про розширення діяльності ЦРУ було відображено у Законі про національну безпеку, таким чином було узаконено проведення таємних операцій під головуванням Центрального Управління [22, с. 2].

За підтримки ЦРУ та за її участі було виконано низку важливих операцій, спрямованих на повалення режимів в Ірані (1953), Гватемалі (1954) тощо. Окрім цього, ЦРУ було ініціатором деяких операцій, спрямованих на контроль свідомості, передбачаючи насамперед викриття та усунення прокомуністичних діячів, – проекти BLUEBIRD, ARTICHOKE, MK-Ultra, MKSEARCH та ін.

Подібні проекти проводила не лише розвідка США, а й інші країни. Так, Радянський Союз під егідою КДБ широко практикував каральну психіатрію, щоправда вона була спрямована на власних громадян. Роботу з контролем розуму у масштабних програмах розпочали Третій Райх та імперська Японія. Після них інші світові гегемони теж спокусилися можливістю контролювати своїх опонентів за допомогою різних методик. У часи холодної війни проекти ЦРУ не були поодинокими.

Із приходом на президентську посаду Дуайта Ейзенхауера (1953 р.) Директором Центральної розвідки став вже згаданий Аллен Даллес, під керівництвом якого розпочався проєкт MK-Ultra.

Підсумовуючи, варто зробити акцент на тому, що геополітична ситуація

після Другої Світової війни залишалася напруженою і мала тенденцію до загострення, після чого вилилася у Холодну війну. Головним ворогом для США став Радянський Союз, який швидкими темпами насаджував комуністичну владу у різних куточках світу.

СРСР мав здібну зовнішню розвідку, тому важливо було створити рівну йому противагу. Сполучені Штати у кілька етапів реорганізували власну розвідку та створили Центральне розвідувальне управління з широкими повноваженнями. З метою стримування комунізму ЦРУ розпочало низку проєктів, основою яких було проведення дослідів, часто – незаконних, з метою зміни поведінки людини та впливу на її свідомість.

1.2. Проєкти ЦРУ BLUEBIRD та ARTICHOKE як попередники MK-Ultra

Говорячи про проєкт «MK-Ultra», часто мають на увазі і проєкти, які передували йому. Насамперед це програми «BLUEBIRD» та «Artichoke». Вони фактично були його попередниками, оскільки мали однакову мету – вивчення впливу різних речовин на людську свідомість.

Однак за даними звіту Сенату США 1977 р., ще восени 1947 р. Сполучені Штати проводили короткотривалі експерименти в рамках найпершого проєкту у цьому списку – CHATTER. Тоді дослідження з використання наркотиків проводилися у лабораторних умовах на тваринах та людях з використанням їжачника безлистого, скополаміну та мескаліну (психоделік). Усі троє препаратів мають у своєму складі алкалоїди [17, с. 67].

Початок цих проєктів Центральне Розвідувальне Управління пояснювало тим, що подібні успішні експерименти над людською свідомістю вже проводились у Радянському Союзі (наприклад, справа Кардинала Йозефа Міндсенті 1949 р.) [15, с. 3].

Серйозно вивчати та аналізувати результати радянських досліджень США почало 1949–1956 рр., вважаючи, що це життєво необхідно для безпеки Сполучених Штатів. Центрами вивчення радянського досвіду у цій сфері

стали Іллінойський, Мічиганський, Мінесотський університети та Національний інститут охорони здоров'я США [15, с. 3].

Спочатку проєктами керувало Управління наукової розвідки ЦРУ, але згодом, у листопаді 1952 р., ведення програми перейшло до рук Управління інспекції та безпеки (сьогодні – Управління безпеки). Після цього Управління наукової розвідки виконувало тільки моніторингову функцію та мало справу лише з одним проєктом в рамках програми вивчення свідомості – «Стратегічне медичне значення діетиламідів лізергінової кислоти (ЛСД–25) і пов'язаних сполук», яке розпочалося із середини 1955 р. А 1956 р. Управління наукової розвідки взагалі припинило вести справи із цими проєктами [15, с. 4].

Метою програми BLUEBIRD (1949–1950) була така підготовка агентів, яка могла би забезпечити конфіденційність інформації, котру має цей агент. Тобто запобігання витоку інформації від них. Також в ході проєкту передбачалося розробити методи впливу на майбутні дії та свідомість людини за допомогою різноманітних технологій, у тому числі – задля отримання необхідної для США інформації. Також проєкт мав спрямувати свої зусилля на те, щоб подібні ворожі програми не могли впливати на агентів розвідки США [15, с. 3]. Основою роботи ЦРУ на цьому етапі було вивчення досвіду іноземних держав щодо впливу на людську свідомість під час допиту.

Не виключено, що на цьому етапі існування проєкту використовувався поліграф для підтвердження правдивості отриманої інформації [4, с. 5].

У серпні 1951 р. проєкт було перейменовано на ARTICHOKE [17, с. 67]. У ході проєкту почали відбуватися дослідження та розробка власних методів психологічного навантаження. Використовувались різні технології впливу та отримання інформації: звук, миготіння світла, гіпноз (1950-ті роки – період світової історії, коли гіпноз вважався дієвою методикою, і використовувався по всьому світу), ізоляція та психоактивні речовини. Особливо активно з 1953 р. почали розробляти методики проведення експериментів з використанням нещодавно синтезованого

психоактивного препарату ЛСД. Проте, за архівними даними ЦРУ, багато із запланованих експериментів так і не було здійснено, а відділи Управління наукової розвідки взагалі не мають даних щодо використання наркотичних речовин агентами ЦРУ на людях [15, с. 4]. За іншими даними [15, с. 1], наркотики та хімічні речовини застосовувалися у допитах ще 1952 р.

Щодо конкретних прикладів, то у Меморандумі до протоколу від 31 січня 1975 р. [2, с. 2] є згадка про ведення журналу гіпнотичних експериментів, де згадано проведення протягом 1951–1953 рр. кількох сотень експериментів з використанням гіпнозу на добровольцях, яких обрали із працівників ЦРУ.

У меморандумі від 16 березня 1955 р. є згадка про випробування методу тотальної ізоляції на шістьох військових добровольцях. Незважаючи на це, у Меморандумі до протоколу від 31 січня 1975 р. зазначається, що використання цього методу у реальних ситуаціях не відбувалося (принаймні задокументованих згадок про це не було знайдено) [2, с. 3].

Меморандум до протоколу від 31 січня 1975 р. також має згадку про проведення допиту 1954 р. у рамках проєкту ARTISHOKE, де використовувались ін'єкції з двома неідентифікованими препаратами під кодовими назвами «solution #1» та «solution #2» [2, с. 3].

Також у записці до Директора Центральної розвідки від 14 липня 1952 р. [12, с. 1] зазначається, що у деяких допитах методи використання наркотичних речовин та гіпнозу поєднувалися. Наприклад, за даними цієї записки, в результаті двох дослідів над «російськими агентами» наркотики спонукали людей увійти у гіпнотичний транс, який тривав довше однієї години, після чого у одного з піддослідних спостерігалася пост-гіпнотична амнезія [12, с. 2]. У першому експерименті використовували лише пентотал натрію (барбітурат), у другому – до нього додали стимулятор дезоксин та метамфетамін. Стверджувалося, що під час гіпнозу піддослідні розмовляли чистою російською мовою і не використовували англійську [12, с. 3]. Допити відзначились як ті, що закінчилися успіхом та довели ефективність поєднання

наркотиків та гіпнозу під час дослідів.

За даними Сенату США, проєкт ARTICHOKE підтримувався до 1956 р. [17, с. 68], захопивши початок нової програми MK-Ultra.

Варто наголосити на тягlostі проєкту MK-Ultra від двох попередніх проєктів – BLUEBIRD та ARTICHOKE. Практично всі три проєкти є послідовними стадіями розвитку досліджень щодо впливу різних технік на свідомість людини. На початковому етапі, під час проєкту BLUEBIRD, основною метою ЦРУ було дослідження іноземного досвіду, особливо – радянського. Вже на наступному етапі (проєкт ARTICHOKE) мета була розширена. Відтепер ЦРУ розробляло власні методи впливу на свідомість, основними з яких було використання наркотичних речовин та гіпнозу. Після цього проєкт трансформувався у більш масштабну програму MK-Ultra.

Проте архіви ЦРУ свідчать про те, що у документації цих програм можливі неточності і навіть протилежні одне одному свідчення (як у випадку з даними Управління наукової розвідки, які різняться у одному ж документі: спочатку наголошується на успішних дослідах з токсичними рослинами, а згодом згадується про відсутність даних щодо дослідів з використанням наркотиків та даними) [15].

Таким чином, проєкт MK-Ultra не виник сам собою, для його проведення був створений фундамент. До ситуації, коли США вирішило створити програму по контролю людської свідомості, призвела напружена міжнародна ситуація та змагання з СРСР у галузі наукових знань та розвідки. Оскільки НКВС Радянського Союзу уже був відшліфований в плані розвідки, то Сполученим Штатам довелось швидкими темпами наздоганяти успіхи опонента. Назрівання нового масштабного конфлікту пришвидшило цей процес, у результаті чого виникла нова організація – Центральне розвідувальне управління. Його мета та методи роботи розширилися. ЦРУ стало відносно незалежним та отримало право проводити таємні операції.

Холодна війна стала причиною для розробки нових проєктів ЦРУ.

Передумовою програми MK-Ultra стали два інших проєкти BLUEBIRD та ARTICHOKE. Фактично, всі три програми переслідували одну мету – вивчення поведінки людини під впливом зовнішніх факторів, проте методи ведення програми різнилися. Насамперед, вони були спрямовані на боротьбу з поширенням комунізму, тому мали доволі жорстокий характер. На етапі вивчення проєктів BLUEBIRD та ARTICHOKE не вдалося знайти документів, які засвідчили б незаконне проведення дослідів на цивільних людях, є лише одна згадка про допит радянських агентів. Але у цих документах є свідчення про численні допити, однак кого саме – невідомо.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ПРОЄКТУ ТА ЙОГО ЗАВДАННЯ У БОРОТБІ ЗІ СХІДНИМ БЛОКОМ

2.1. Початок проєкту та його завдання

Активна фаза проєкту МК-Ultra тривала 11 років з 1953 по 1964 рр. Починалося все як спроба перевершити радянську розвідку. Загальний моральний стан ЦРУ на початку 1950-х рр. характеризувався занепадом та страхом перед комуністичною загрозою. У масовій культурі цей період називають «істерією» або ж «параноєю» в ЦРУ [21], адже часто цей страх мав необґрунтований або надмірний характер. Страх, що серед співробітників розвідки є комуністичні агенти, перетворився на так зване «полювання на відьом» [21].

Проте були і об'єктивні фактори, які впливали на дії ЦРУ. Корейська війна 1950–1953 рр. заклала підвалини для початку проєкту МК-Ultra, оскільки саме під час неї американська розвідка почала серйозно ставитись до інформації про проведення подібних успішних проєктів Радянським Союзом, комуністичним Китаєм та Північною Кореєю. Центральна розвідка вважала, що комуністи у Кореї проводять допити з використанням наркотичних речовин над американськими військовополоненими [26].

У 1952 р. Керівник медичного обслуговування Центрального розвідувального управління констатував, що комуністи використовують наркотики, фізичний примус, електрошок та гіпноз проти своїх ворогів. Також він застеріг, що проведення таких досліджень під керівництвом недобросовісних людей може перетворитись на хаос [17, с. 73]. Цієї теми також торкнувся Директор Центральної розвідки Аллен Даллес у Принстонському університеті під час свого виступу 10 квітня 1953 р. [21].

Окрім цього, Центральна розвідка вважала, що Радянський Союз збирається викупити всі світові запаси ЛСД для власних дослідів, а на той час кількість цієї речовини була обмежена [23, с. 2]. В той час ЦРУ вже проводило

експерименти з іншими речовинами – марихуаною, пейотом та кофеїном [6], але вони не давали таких результатів, як новостворений психоделік.

Тоді, за даними звіту Сенату США, асистент заступника начальника Директорату з планування Річард Гелмс запропонував розпочати спеціальний проєкт з вивчення людської поведінки під впливом біологічних та хімічних матеріалів [17, с. 69–70]. Тому 13 квітня 1953 р. Аллен Даллес дав дозвіл на початок таємної програми МК-Ultra з метою створення ефективних методів протистояння ворожим силам без ведення безпосередніх бойових дій [9, с. 3]. Відповідальність за адміністрування, документацію та фінансову бухгалтерію проєкту дісталася Відділу технічного обслуговування ЦРУ (сьогодні – Управління технічного обслуговування) [9, с. 4]. Проєктом почав опікуватися керівник хімічного відділення технічної служби та експерт ЦРУ з отрут доктор Сідні Готліб [6; 16, с. 2; 21]. Його заступником став Роберт Лешбрук [24].

Назва проєкту складається з двох частин. Приставку «МК» зазвичай додавали до програм, які спонсорувалися Відділом технічного обслуговування, а частина «Ultra» часто використовувалась під час Другої Світової війни як позначка для особливо секретних завдань розвідки США [16, с. 1–2].

ЦРУ визнало, що задля проведення цієї програми було виділено значні кошти – 6 % з бюджету Центрального розвідувального управління 1953 р. [16, с. 3]. Це близько 10 мільйонів доларів США.

2.2. Методи реалізації МК-Ultra

Аналізуючи МК-Ultra, слід розуміти, що це був так званий «парасольковий проєкт», тобто проєкт, який включав велику кількість підпроєктів, котрих об'єднувала спільна мета.

На зустрічі обраного комітету з питання програми ЦРУ по дослідженню поведінкових перетворень 3 серпня 1977 р. тодішній Директор Центральної розвідки адмірал Стенсфілд Тернер зазначив, що програма

включала 149 підпроектів, які так чи інакше стосувалися досліджень людської поведінки. Окрім цього, він виокремив додаткові 33 підпроекти, які фінансувалися МК-Ultra, але не мали відношення до такого роду досліджень [17, с. 10].

Також, Тернер розділив ці 149 підпроектів на 15 категорій [17, с. 10–11], які включали:

1. Дослідження з використанням наркотиків та/або алкоголю, з яких у 17 проєктах, скоріш за все, не використовували досліди на людях; у 14 – однозначно проводили дослідження на людях; 19 проєктів, можливо, використовували добровольців; у 6 підпроектах були використанні люди без їх згоди або ж необізнані у проєкті.
2. Дослідження з використанням гіпнозу. Всього їх нараховується 8, у двох з яких було поєднано гіпноз та хімічні або наркотичні речовини.
3. Придбання або набуття хімічних та наркотичних речовин. Використовувалося у семи проєктах.
4. Діяльність фокусників використовувалась у чотирьох проєктах для прихованих операцій.
5. Дослідження сну та змін у поведінці протягом психотерапії. Таких у МК-Ultra нараховувалося 9 підпроектів.
6. Пошук інформації про зміну людської поведінки у бібліотеках, на семінарах та міжнародних конференціях.
7. Мотиваційні дослідження, дослідження перебіжчиків, оцінювання поведінки та навчальних технік – 23 проєкти.
8. Поліграф було використано у 3 підпроектах.
9. Фінансування зовнішньої дослідницької діяльності – у 3 проєктах.
10. Використання наркотичних, токсичних та біологічних речовин на людській тканині і дослідження екзотичних патогенів включали 6 підпроектів.
11. Діяльність невизначеного характеру – у шести проєктах.

12. Фінансування спільних досліджень з армійським підрозділом спеціальних операцій у форті Детрік.
13. Електрошок, методи переслідування, екстрасенсорні можливості, газові спреї та аерозолі – в одиничних проєктах.
14. Дослідження груп крові, контроль поведінки тварин, енергозберігання та передача енергії в органічних системах, збудження та відповідь в органічних системах. Усі ці об'єкти дослідження об'єднані в одну категорію через те, що кожне з них з'являється лише в одному або двох підпроєктах відповідно.
15. Скасовані дослідження. Таких підпроєктів було 3 – лабораторне дослідження наркотиків, дослідження струсу мозку та на біологічно-активних матеріалах.

За даними звіту Сенату США за 1977 р., вивчення матеріалів для зміни поведінки складалося з трьох фаз [17, с. 70–71], а саме:

- Пошук матеріалів для вивчення. На цьому етапі МК-Ultra співпрацювали з різними установами: університетами, аптеками, лікарнями, державними та федеральними установами, приватними дослідницькими організаціями.
- Лабораторні дослідження на добровольцях. На даному етапі дослідження проводили працівники спеціальних закладів: психлікарень, наркологічних та загальних госпіталів і в'язниць.
- Використання отриманих матеріалів у звичайному середовищі.

До співпраці з проєктом МК-Ultra були залучені близько 80–86 різних установ [23, с. 2; 21]. Сенат звітував, що серед тих установ, які активно займалися вивченням дії наркотичних речовин, одним із перших був Національний Інститут психічного здоров'я США. Зокрема, у їхньому Реабілітаційному центрі в Лексингтоні (штат Кентуккі) пацієнти могли пройти короткий психологічний тест та підписати згоду на участь у дослідженні з використанням галюциногенів. Натомість, за це вони отримували доступ до тих наркотиків, із залежністю від яких вони і

потрапили до Центру [17, с. 71].

В дослідженнях дії наркотичних препаратів брали участь і студенти деяких американських вищих навчально-наукових закладів, як-от Гарвардський університет, Массачусетський технологічний інститут та Емерсон-коледж. Про це, зокрема, є стаття у газеті The New York Times за 1977 р. [7]. Основним постачальником ЛСД у ці заклади була Бостонська психопатична лікарня. За свідченнями очевидців, за участь у експерименті можна було отримати 20 доларів. Експеримент полягав у тому, що людина мала випити одну склянку води з додаванням речовини, яка змінює свідомість. Їм пояснили, що це за препарат (а саме ЛСД), і що їхня реакція може змінюватися. Після цього протягом 10–12 годин треба було пройти певні психологічні тести [7]. Такі досліді в рамках лікарні тривали з 1952 по 1957 рр.

У межах Бостонського закладу проводились досліді і з використанням алкоголю та транквілізаторів, які також фінансувались ЦРУ. Метою дослідження була спроба виготовлення речовини, яка могла би не дати людині сп'яніти, коли вона вживає алкоголь, або ж зробити тверезою людину, яка вже є під дією алкоголю.

Керівники Бостонської психопатичної лікарні заявляли, що вони не знали про фінансування власних дослідів з МК-Ultra та звітування про їхні результати Центральному розвідувальному управлінню. Також вони стверджували, що, використовуючи ЛСД, лікарня лише займалась пошуком ліків від шизофренії. Цілком можливо, що вони не знали про фінансування, адже на засіданні Сенату обговорювалося питання поінформувати усі заклади, які були причетні до проєкту, що вони, власне, були до нього причетні [7; 17].

Серед основних речовин, які досліджували в рамках проєкту, був уже згаданий галюциноген та психоделік ЛСД, котрий відносно нещодавно, 1938 р., був синтезований у Швейцарії хіміком Альбертом Гофманном, а його психотропні властивості були відкриті всього за десять років до початку МК-

Ultra [21].

Для проведення дослідів з використанням цієї речовини у рамках програми МК-Ultra ЦРУ підписало контракт на 400 тисяч доларів США з Компанією Ілай Ліллі, яка була головним дистриб'ютором ЛСД в Північній Америці. Спочатку досліди проходили під суворим наглядом лікарів та агентів ЦРУ. Власне, першими піддослідними стали самі психіатри, персонал ЦРУ та військові, адже вони добровільно погоджувалися взяти участь у проєкті [23, с. 2].

Але лабораторні умови не дозволяли розкрити весь потенціал речовини, адже найбільш важливою була реакція організму людини, яка не знає, що вона бере участь у якомусь проєкті, або взагалі не усвідомлює, що в її організмі знаходиться ЛСД. Це можна пояснити тим, що в польових умовах під час, наприклад, допиту якогось радянського агента, його, скоріш за все, не будуть інформувати про використання якихось конкретних речовин. Тому важливо було розуміти, яким чином людина реагує на ЛСД без усвідомлення її дії. Проте методи, якими ЦРУ отримувала ці результати, були антигуманними та незаконними. Про використання ЛСД на мимовільних громадянах є згадка щонайменше у 25 підпроєктах МК-Ultra [6]. Генеральний інспектор ЦРУ Джон Ерман у своїй записці 26 липня 1963 р. відзначив, що програма таємного тестування певних матеріалів на необізнаних громадянах розпочалася у 1955 р. [9].

В рамках проєкту МК-Ultra ЛСД вийшов у маси з рук психіатрів, які своїм цивільним пацієнтам виписували речовину в якості ліків. Збереглася згадка про те, що у державній лікарні Крідмор в Нью-Йорку дитячий психіатр видавав наркотики бездомним дітям віком від 5 до 10 років [23, с. 2].

Окрім психіатрів, цим займалися і агенти ЦРУ. Часто жертвами таких дослідів ставали неблагонадійні члени суспільства або наближені до них. Наприклад, під час операції «Опівнічна кульмінація» відвідувачам місцевого борделю у Сан Франциско підсипали ЛСД та спостерігали за їхніми діями через одностороннє дзеркало [23, с. 2].

Найбільш скандальною та широко відомою стала смерть бактеріолога, дослідника біологічної війни у Форт-Детріку Френка Олсона у листопаді 1953 р. Тоді його тіло знайшли на тротуарі біля готелю, в якому до інциденту перебував Олсон. Він випав з вікна. Достеменно не відомо, чи було це самогубство або ж нещасний випадок, чи його Вбили, адже окрім Френка Олсона, у його кімнаті готелю на той час перебував ще один співробітник ЦРУ – Роберт Лешбрук. Зі слів телефоністки готелю, яка підслуховувала розмови з цієї кімнати через комутатор, незадовго до смерті Олсона Лешбрук спілкувався з кимось телефоном. Виявилося, що це був Гарольд Абрамсон – експерт з ЛСД та медичний співробітник ЦРУ. Під час розмови Лешбрук сказав: «Він вийшов», на що Абрамсон відповів, що це дуже погано. Такий діалог змусив поліцію розглянути припущення про вбивство, проте у розмові не було ніякої конкретики [24].

На початку 1953 р. Олсон приєднався до ЦРУ, в складі якого працював на дослідницькій станції ЦРУ. В ході розслідування виявилося, що незадовго до смерті він мав намір покинути роботу на розвідку, він говорив своїй дружині, що має намір звільнитися. Відпустити співробітника, який знає про найсекретніші операції та проекти ЦРУ, означало наразити все Управління на небезпеку.

18 листопада Олсон та його колеги (чотири співробітники ЦРУ, які керували МК-Ultra, та п'ять армійських вчених з відділу спеціальних операцій хімічного корпусу) зібралися разом на відпочинок на озері Діп-Крік (Меріленд). Наступного дня Лешбрук пригостив своїх товаришів алкоголем. Про те, що в його складі було ЛСД, ніхто з них не знав. Згодом, через 21 рік після смерті Олсона, Готліб скаже сім'ї померлого, що ЦРУ вирішило провести експеримент, в ході якого варто було зрозуміти, чи викаже вчений секретну інформацію під впливом наркотиків [24].

Після повернення додому поведінка Френка Олсона змінилася, він відчував постійну тривогу та страх. Сьогодні доведено, що навіть після першого прийому ЛСД можна мати жахливі наслідки на мозкову активність

людини, після чого людина може більше не повернутись до свого попереднього психічного стану. Зважаючи на велику дозу прийнятого алкоголю, змішаного з наркотиком, можна зробити припущення, що Олсон отримав серйозний вплив на власну свідомість, оскільки навіть через п'ять днів після прийому наркотичної речовини він все ще знаходився в неадекватному стані.

Приводом для бронювання номеру у готелі в Нью-Йорку було бажання Олсона госпіталізуватися в санаторій Меріленду за порадою Абрамсона. Лешбрук його супроводжував, оскільки Олсона було небезпечно залишати на самоті. Не було жодних передумов для його смерті. Втім, 28 листопада 1953 р. о 2:25 він випав з вікна [24]. Вважається, що саме дія ЛСД підштовхнула співробітника ЦРУ на такий крок, бо, по-перше, він був дезорієнтований, по-друге, спосіб життя Олсона змінився у вкрай негативний бік, тому він був у відчаї.

Однак є свідчення на користь вбивства. Син Френка Олсона Ерік у 1994 р. організував ексгумацію тіла померлого батька, в результаті якої у тілі не було виявлено наркотичних речовин, натомість череп був розтрощений. До того ж, слідів скла на тілі не виявлено [24]. Таким чином, є підстави припускати про ліквідацію незручного співробітника ЦРУ, який був обізнаний у тонкощах проведення проєкту MK-Ultra.

Цей випадок змусив замислитись у колах ЦРУ про доцільність використання ЛСД на мимовільних суб'єктах без їхнього відома, проте такі методи проведення проєкту не були відкликані та проводилися і після інциденту.

Цікавою є історія кримінального авторитета, боса мафії та майбутнього інформатора ФБР Джеймса Балджера. Він стверджував, що під час свого ув'язнення в Атланті 1956 р. він брав участь у проєкті MK-Ultra. Він заявляв, що ЦРУ його обмануло, сказавши, що вони шукають ліки від шизофренії. Йому обіцяли покращення умов у в'язниці, тому Балджер погодився. За його свідченнями, в одному з експериментів брали участь ще щонайменше семеро

ув'язнених. За словами в'язня, це був жахливий досвід, він марив і повністю втратив апетит, експеримент супроводжувався галюцинаціями. Такою була реакція організму на дію ЛСД [21].

У некролозі Сідні Готліба від 1999 р. редактори газети The Guardian зазначили, що в проєкті брали участь доволі відомі особистості – письменник Кен Кізі (автор книги «Над гніздом зозулі»), поет Аллен Гінзберг, гарвардський академік Тімоті Лірі [6].

Не лише ЛСД використовували в рамках цього проєкту. До нього були залучені такі речовини, як героїн, кокаїн, мескалін, псилоцибін та інші важкі речовини. Також проводилися експерименти з використанням одразу кількох речовин [21].

Окрім безпосередньої реакції організму людини на наркотичні речовини, ЦРУ проводили вивчення технологій введення цих речовин. Зокрема, у 1956 р. було виділено 40 тисяч доларів на вивчення аерозолів, за допомогою яких можна було б вводити різні речовини. Але в ході дослідження виявилось, що такий метод не буде ефективним [7].

За свідченнями деяких співробітників управління, ЦРУ в рамках своєї роботи як зовнішньої розвідки проводили проєкт МК-Ultra не лише на території США. Вони співпрацювали з деякими урядовими установами країн Західної Європи. Вже згаданий співробітник ЦРУ Френк Олсон займався розробкою біологічної зброї і розповідав, що під час відряджень до Німеччини або Франції, там проводилися експерименти з біологічними та хімічними речовинами [24]. Зокрема, з його спогадів, у Порт-Дауні (Вілтір, Великобританія) проводилося вивчення нервово-паралітичних газів. В ході дослідження зарину помер 20-річний військовий доброволець із яскраво вираженими симптомами ураження нервової системи (піна з рота, конвульсії) [24].

Проте сьогодні є багато скептиків, які вважають, що подібних випробувань не було, а концепція розробки зброї масового ураження в рамках проєкту – це лише теорія змови. Не варто забувати, що це був період гонки

озброєнь, і якщо повним ходом йшло удосконалення ядерної зброї, то цілком ймовірно могли удосконалюватися інші види зброї масового ураження (наприклад, біологічної), навіть якщо вони були заборонені на міжнародному рівні (часто, це не ставало перешкодою). Тим не менш, у нашому розпорядженні є, в основному, лише свідчення очевидців, що не є достатньою доказовою базою, тому це питання залишається суперечливим та потребує детальнішого вивчення.

Таким чином, проєкт МК-Ultra не обмежувався лише однією сферою діяльності ЦРУ і охоплював різні методи роботи: від аналізу вже наявної інформації до досліджень у польових умовах. Про масштаби програми свідчить залученість до неї близько 80-ти установ США. Одними з основних об'єктів дослідження були наркотичні речовини. З погляду науки, ці дослідження принесли багато результатів шлях спроб та помилок, з'ясувавши дію надзвичайно важких речовин на організм людини, внаслідок чого сьогодні ми маємо достатньо повну картину наслідків вживання подібних препаратів. Але з гуманної точки зору, це стало злочином проти людяності з того моменту, коли піддослідних перестали інформувати та питати у них згоди на проведення експериментів за їхньою участю. Часто такі дослідження виходили з-під контролю та призводили до неочікуваних наслідків.

2.3. Мотивація та способи засекречення проєкту

Через особливості проєкту МК-Ultra, його, природно, не можна було проводити без засекречення. Цього ЦРУ потребувало як для «чистоти експерименту», так і для збереження власної репутації та недопущення масової паніки серед населення.

Про секретність програми може свідчити вже зазначена історія, пов'язана зі смертю Френка Олсона. Якщо це дійсно було вбивство, як припускає син померлого, то це засвідчує бажання верхівки ЦРУ позбутися людини, яка забагато знає про проєкт.

Окрім цього, не всі з 86-ти установ були поінформовані про співпрацю з

МК-Ultra. На перший погляд, це звучить дивно та наївно, тим не менш, це дійсно могло бути правдою. МК-Ultra фінансувало дослідження у багатьох установах через «Товариство з дослідження екології людства». Це була підставна організація саме для того, щоб не було залучено прямого фінансування з ЦРУ. Зокрема, таким фінансуванням користувався психолог Дональд Кемерон у 1957–1964 рр. у Монреальському інституті в Канаді [21].

Це лише кілька з багатьох досліджень, про які згадує сама ж влада Штатів. За десять років існування проєкту МК-Ultra, Центральне розвідувальне управління дійшло висновків, що ефективність проєкту не виправдовує шкоди від нього, бажаних результатів у вигляді ідеального методу для допиту вони так і не розробили, а отримали натомість лише епідемію наркоманії у країні через мимовільне розповсюдження наркотичних речовин. Єдина «користь» від цих досліджень проявилася у тому, що усі використані методи дійсно можуть допомогти у проведенні допиту, але аж ніяк не можуть бути основним елементом допиту та ніяк не сприяють позитивно на отримання бажаної інформації, вербування тощо. Ці та інші причини, як-от необхідність фінансування настільки складного проєкту, призвели до його скорочення та, згодом, закриття. З 1964 р. проєкт різко скоротився і остаточно закритися 1973 р. [21].

У службовій записці генерального інспектора ЦРУ Джона Ермана від 26 липня 1963 р. зазначається, що протягом десяти років програма дотримувалася методу мінімальної документації, що спричинило певні перешкоди в управлінському та фінансовому плані [9]. Тут же зазначається, що в Управлінні технічного обслуговування ЦРУ було лише дві людини, які були повністю обізнані про проєкт МК-Ultra.

Фактично, останній документ у Звіті Сенату США (149-й підпроєкт) датується 24 січня 1964 р., і на цій підставі робиться висновок про заключний рік проєкту [17, с. 163].

Попри це, нам не відомо, чи був 149-й підпроєкт останнім. Так, він є крайнім із нині відомих, але значна кількість документів була знищена, тому

говорити про точну кількість та рік закриття підпроектів наразі важко. Знищення документів також свідчить про намагання засекретити якомога більше інформації, обмеживши доступ до неї. Але на цьому тлі виникає доволі багато важливих запитань, які стосуються:

- а) вибіркості документів, які збереглися;
- б) причини, за якою не всі документи були знищені;
- в) розсекречення настільки таємної програми упродовж кількох років по її офіційному завершенню.

Сама засекреченість проекту породила навколо себе деяку «напівлегендарність» у вигляді розмов про так звані теорії змов. Прихильники цієї думки вважають, що МК-Ultra – це змова ЦРУ та так званого «світового уряду» з метою промивання мізків населенню Сполучених Штатів та проведення над ними нелюдських експериментів. Варто зауважити, що як такого світового уряду не існує і це є антинаукова концепція.

Можна сказати, що у певні періоди свого існування Центральне розвідувальне управління діяло у вигідних для уряду США напрямках, бо, звісно, розвідка є необхідною для нормального функціонування держави. Напівлегендарність цього проекту полягає у тому, що дійсно експерименти проводилися і над мимовільними людьми у тому числі, але наскільки вони були поширеними, як саме проводилися і до яких наслідків призвели – це все не відомо. Є лише кілька конкретних історій від очевидців та керівників проекту (той же Сідні Готліб сам розповідав про інцидент із Френком Олсоном), які можуть засвідчити про наявність таких досліджень.

Також існує Звіт Сенату США, де Директор Центральної розвідки наголошує на наявності таких експериментів. Тому ми не можемо говорити про те, що цього не було, коли сама влада США визнає ці злочини.

Але, якщо відштовхуватися від мети проекту, то перед ЦРУ стояла задача передусім дізнатися, як усі ці техніки впливу діють у польових умовах, щоб розуміти їхню ефективність під час можливої війни з комуністичним

блоком. Це не перекриває цінності методів, але з'ясувавши мету, доходимо висновку, що ЦРУ не ставило цілі промивати мізки звичайному населенню з метою підтримки уряду абощо.

Тим не менш, різні не підтвержені здогадки, свідчення «очевидців», які вважають, що ЦРУ таємно ставило над ними досліди, сучасні додумування – все це відноситься суто до конспірологічних теорій, які не мають стосунку до наукового вивчення теми. На цьому важливо наголосити задля подальших досліджень як самого проєкту, так і діяльності ЦРУ, про яке часто згадують у різних теоріях змов.

Тому ми можемо стверджувати, що секретність цього проєкту була обґрунтована, адже у рамках загальної обізнаності неможливо було отримати точних результатів. Інша справа, що і в умовах секретності отримані результати не стали корисними для ЦРУ. Вони лише підтвердили неефективність обраних методів та їх шкідливий вплив.

Секретність проєкту також породжує багато запитань, на які наразі важко дати відповідь. Але найбільше ходу вивчення теми заважає не брак матеріалів, а теорія змови, яка сформувалася навколо МК-Ultra. Важливо чітко відокремлювати інформацію від офіційних джерел та неофіційних і якісно порівнювати їх.

Підсумовуючи, варто зауважити, що проєкт МК-Ultra не виник з нічого, йому передувала низка важливих подій та попередніх проєктів, які в сукупності своїй призвели до необхідності створення подібної програми. Звісно, у результаті проєкт себе не виправдав та був закритий через низку причин. Але перед тим, як розгортати МК-Ultra, ніхто не знав про наслідки у майбутньому, тим більше – спочатку не передбачалося використання наркотичних речовин на необізнаних людях.

Програма не обмежувалася лише дослідженнями наркотичних речовин, було 15 категорій різних підпроєктів, які часто навіть не стосувалися наркотиків. Проєкт охопив близько 80-ти різних установ, які ЦРУ не завжди фінансував

напрямку. MK-Ultra стала причиною смерті як мінімум однієї людини – Френка Олсона, а також стала однією з причин поширення важких наркотиків серед звичайного американського населення.

Існують свідчення очевидців про фінансування закордонних досліджень, проте вони потребують подальшого уточнення. Хоча відомо, що, наприклад, Канада дійсно співпрацювала зі США в рамках проєкту.

Особливо гостро сьогодні стоїть не стільки питання гуманності цього проєкту, скільки співмірності фактів та вигадок, які сформувалися навколо MK-Ultra. Знищення документів, неповна документація, засекречення проєкту призвели до того, що сьогодні ми не можемо мати повної картини про цей проєкт за жодних обставин. Оскільки найбільш достовірна інформація – документи – у великій кількості були знищені, то робота над вивченням теми має вестися з урахуванням того факту, що інформація може бути неточною або неконкретизованою.

РОЗДІЛ 3.

ВИКРИТТЯ ТА НАСЛІДКИ

3.1. Знищення документів проєкту та початок розслідування

На початку 1970-х років проєкт МК-Ultra перебував фактично у замороженому стані, допоки 1973 р. його остаточно не закрили. Дослідники вважають, що потреба у цьому виникла після Вотергейтського скандалу, коли адміністрацію чинного президента Річарда Ніксона звинуватили у незаконному прослуховуванні своїх опонентів [21].

Ці події змусили Директора Центральної розвідки Річарда Гелмса у січні того ж 1973 р. знищити більшість документів, пов'язаних із проєктом МК-Ultra [17, с. 3]. Гелмс побоювався, що розслідування навколо Вотергейту можуть підняти питання щодо самого проєкту, і вирішив убезпечити секретність таємної інформації, знищивши її. За свідченнями Гелмса, яке він дав у одному зі своїх інтерв'ю, серед знищених 31 січня 1973 р. документів було 7 коробок зі звітами про хід роботи [1, с. 21]. Свої дії він аргументував тим, що співпраця з деякими людьми мала залишатися у таємниці, тим паче, що Річард Гелмс збирався йти на пенсію і зберігання цієї інформації, з його слів, більше не мало сенсу [1, с. 21].

Проєкт МК-Ultra дійсно зацікавив пресу, яка вже наступного року почала доволі часто звертатися до цієї проблеми. Важко сказати, що саме вплинуло на масову зацікавленість ЗМІ – самі дослідження чи знищення документів. Адже, на думку деяких дослідників, сам факт того, що документи були навмисно втрачені, став стимулом до появи великої кількості охочих розібратися у сутності проєкту, і якби Річард Гелмс не зробив цього, то МК-Ultra не набув би такої популярності.

Публічність МК-Ultra почалася зі статті 1974 р. журналіста Сеймура Герша у «The New York Times» про експерименти ЦРУ з використанням наркотиків. Згодом цю тенденцію підхопила й інша преса. Зокрема, газета «The Washington Post» 12 червня 1975 р. опублікувала статтю про смерть

Френка Олсона у 1953 р., після чого ЗМІ активно почали цікавитися інцидентом [24]. Через кілька років історію підхопив і Радянський Союз, для якого було вкрай вигідно висвітлити проєкт MK-Ultra. Різна преса почала публікувати статті про досліді ЦРУ над людьми. Однією з таких є, наприклад, стаття «Зловісні експерименти ЦРУ» у газеті «Известия», опублікована 1976 р. Тут розповідається про попередні проєкти ЦРУ та смерть Френка Олсона.

Внаслідок розпорядження тодішнього Директора Центральної розвідки дійсно було втрачено величезну кількість важливих документів. Також на складність розслідування вплинула політика ЦРУ, яка полягала у мінімальній документації проєкту [17, с. 5].

Значна кількість документації MK-Ultra була збережена і зафіксована у подальших розслідуваннях проєкту. Директор Центральної розвідки адмірал Стенсфілд Тернер на засіданні Сенату США у 1977 р. звітував, що йому вдалося знайти 7 коробок з документами, які стосувалися проєкту, загальною кількістю близько 8 000 сторінок [17, с. 4–14], за допомогою яких йому вдалося класифікувати усі підпроєкти MK-Ultra.

За свідченнями адмірала Тернера, необхідні матеріали були надіслані з бюджетно-фінансового відділу ЦРУ до Архіву документів ЦРУ, що вийшли з обігу за межами Вашингтона у 1970 р. Цей факт загальмував розслідування, адже ніхто не думав перевіряти документи у цьому відділі на матеріали про MK-Ultra. Чому так сталося – не відомо. Тим не менш, ця помилка дала змогу зберегти наявні документи від їх знищення у 1973 р. У березні 1977 р. документи виявив співробітник ЦРУ Лаубінгер [17, с. 14]. Йому доручили фіксувати запити щодо Закону про свободу інформації на тему поведінкових наркотиків [17, с. 9].

Директор Центральної розвідки дізнався про знахідку лише у червні-липні цього ж року, а Конгрес був повідомлений у липні. Адмірал Тернер пояснив таку затримку проблемами з доставкою документів до штаб-квартири ЦРУ у Вашингтоні. Також на це вплинула необхідність опрацювати

матеріали, що Лаубінгер оцінив у 45 днів, тобто до середини травня [17, с. 14]. ЦРУ не вбачало необхідності діяти поспіхом, адже у процесі опрацювання матеріалів не було знайдено якісно нової інформації, тому вивчення документів ненадовго затягнулося. Вже у червні серед документів було знайдено інформацію, яка могла бути важливою для розслідування (наприклад, про фінансування установ). З цього моменту розпочався бюрократичний ланцюжок поінформування керівництва, який затягнувся ще на місяць. 28 червня інформація дійшла до Заступника Директора Центральної розвідки, а лише 7 липня про вивчені документи дізнався і сам адмірал Тернер. 15 липня він надіслав листа до Сенату США [17, с. 15].

Тернер також зазначив, що він впевнений у тому, що ці матеріали не намагалися приховати від слідства і це все – випадковий збіг обставин [17, с. 9]. Отже, знайшли збережені матеріали саме серед документів фінансового відділу.

Справою щодо проєкту MK-Ultra також займалися Комісія Рокфеллера (президентська комісія) та Комітет Чорча (Спеціальний комітет Сенату США для вивчення урядових операцій щодо розвідувальної діяльності) – спеціальний комітет під керівництвом Френка Чорча, створений для розслідування фактів зловживання з боку різних розвідувальних структур, серед яких було і ЦРУ. У 1975 р. цей Комітет перевіряв активні та архівовані записи в усіх відділах ЦРУ, які могли б стосуватися проєкту MK-Ultra, окрім бюджетно-фінансового відділу [17, с. 9]. Саме Комісія Рокфеллера та Комітет Чорча вперше зробили публічні звіти щодо діяльності ЦРУ в рамках цього проєкту [16, с. 4].

Згодом Комітету було надано доступ до вивчення знайдених матеріалів у фінансовому відділі ЦРУ. Окрім цього, під час розслідування Комітет Чорча звернув увагу на Звіт інспектора загального нагляду 1957 р. про Технічне обслуговування та Звіт Генерального інспектора ЦРУ 1963 р. про MK-Ultra (вважається, що цей звіт безпосередньо вплинув на закриття проєкту) [17, с. 8].

В ході розслідування із залученими документами, вдалося встановити імена дослідників та установ, які були причетні до проєкту. У доповіді Тернера лунали конкретні цифри: 185 недержавних дослідників та помічників і 80 установ, серед яких – 44 вищі навчальні заклади, 15 дослідницьких фондів, хімічних чи фармацевтичних компаній, 12 лікарень і клінік (окрім університетських), 3 пенітенціарні установи [17, с. 11]. Також Директор Центральної розвідки додав, що більшість залучених осіб та установ не знали про фінансування від МК-Ultra. З міркувань конфіденційності імена та назви більшості учасників та установ були приховані для збереження їхньої репутації, передусім це стосувалося тих, хто не знав про співпрацю з ЦРУ [17, с. 12–13]. До сьогодні в оприлюднених документах ЦРУ, які стосуються МК-Ultra, більшість імен та назв установ зафарбована, що не дає змогу ідентифікувати особу або заклад. Ці імена та назви на секретній основі було надано лише Спеціальному комітету Сенату з розвідки та Підкомітету Сенату з охорони здоров'я [17, с. 13].

Серед знайдених документів більшість дійсно становила фінансові звіти проєкту МК-Ultra. Поміж цих матеріалів були розсіяні також пропозиції щодо підпроєктів та службові записки з коментарями. Адмірал Тернер відзначав, що серед віднайдених документів не було документів, які засвідчували б стан та прогрес у різних підпроєктах [17, с. 6–7].

Директор Центральної розвідки поділив знайдені матеріали на три категорії [17, с. 10]:

1. 149 підпроєктів МК-Ultra.
2. Дві коробки з аудиторськими та фінансовими звітами, серед яких – звіти про механізм фінансування через посередників, щоб приховати пряме фінансування з ЦРУ.
3. 33 додаткові підпроєкти, які фінансувалися МК-Ultra.

Окрім цього, за словами Стенсфілда Тернера, нові матеріали дали змогу роз'яснити деякі моменти та надати докази до уже існуючих припущень. Зокрема, це стосується дослідів у Сан-Франциско та Нью-Йорку, розробок

знеболуючого засобу для онкохворих з використанням наркотиків тощо [17, с. 11].

Варто зазначити, що у цих документах не було імені жодної мимовільної цивільної людини, яка була несвідомо залучена до проєкту МК-Ultra. Цей факт не свідчить про відсутність таких досліджень загалом, лише вказує на те, що такі експерименти детально не документувалися [17, с. 8].

Адмірал Тернер наголосив на тому, що в ході розслідування жодних стосунків в рамках МК-Ultra між ЦРУ та урядом США, в тому числі Білим домом, не було виявлено [17, с. 13]. Як він зазначив, це не означає, що цього не було, але жодних доказів немає, а, отже, усі протилежні свідчення не є доказовими.

Під час допитів колишніх співробітників ЦРУ та, особливо, Сідні Готліба, всі вони заявляли, що не пам'ятають деталей проєкту.

Також на цьому засіданні Директор Центральної розвідки відзвітував, що на момент проведення слухань подібних проєктів ЦРУ не проводить. У цей момент ЦРУ збирало інформацію про наркотики та їх обіг у інших державах, але дослідження не проводились. Інспекція, яка займалася перевіркою несанкціонованого зберігання токсичних матеріалів у ЦРУ, не виявила ознак проведення досліджень над людьми за керівництва Стенсфілда Тернера не відбувалося.

Тим не менш, адмірал Тернер підтвердив, що дослідження людської поведінки без втручання в її організм проводяться, наприклад, з удосконалення методів використання поліграфа [17, с. 16–17]. Він визнав, що така оцінка використовується не лише як послуга всередині ЦРУ, а і для вербування з метою таємної співпраці, зокрема іноземних агентів. Методами такої оцінки, зазначив адмірал, є особисте інтерв'ю з психологом, «тест інтелекту» (психологічний тест), опис людини іншими особами, аналіз почерку [17, с. 17–18].

Подальші програми після проєкту МК-Ultra (MKSEARCH, OFTEN) не включали експерименти над людьми [17, с. 18]. Спільна з Міністерством

оборони США програма CHICKWIT на той час не була достатньо дослідженою, щоб говорити про її загальну шкоду.

Варто підсумувати, що розслідування активно велось з 1975 р., коли був створений Комітет Чорча, який спеціалізувався на подібних неправомірних справах у рамках різних структур. Найбільше інформації у справі МК-Ultra та її розслідуванні ми можемо почерпнути зі Звіту Сенату США, який був зроблений за результатами засідання Сенату США 3 серпня 1977 р. Активну співпрацю із Сентом вів тодішній Директор Центральної розвідки адмірал Стенсфілд Тернер. За його словами, подібних програм у США більше не проводилося.

Ланцюжок подій, які не були пов'язані безпосередньо із проєктом МК-Ultra, вплинули на те, що 1973 р. Директор Центральної розвідки Річард Гелмс розпорядився знищити документи, пов'язані з проєктом. Проте, у зв'язку з ймовірною неухважністю або недбалістю працівників ЦРУ, значна кількість документів опинилася у фінансовому відділі, що врятувало їх від знищення. Здебільшого вони стосувалися фінансів, що не дало великого поштовху розслідуванню, але в ході опрацювання матеріалів вдалося знайти якісно нову інформацію про МК-Ultra, зокрема – шляхи фінансування досліджень в рамках різних установ та співпраці з конкретними особами. З урахуванням конфіденційності більшість імен та назв були приховані від публічного розголосу.

3.2. Політика уряду США у 1970-х рр. щодо проєкту

На тлі зростання недовіри до уряду США Джеральд Форд доручив створити Комісію президента Сполучених Штатів з питань діяльності ЦРУ в США для розслідування їхньої незаконної діяльності. Її очолив віцепрезидент Нельсон Рокфеллер, на честь якого побутує інша назва – Комісія Рокфеллера [26].

Розслідування МК-Ultra призвело до зацікавлення урядом іншими проєктами, зокрема і діяльністю Міністерства оборони США. У 1975 р.

відбулося розслідування співпраці ЦРУ та Міністерства оборони, що спричинило підписання «Меморандуму Вілсона» (від прізвища Міністра оборони Чарльза Ервіна Вілсона у 1953 р.) – документ, за яким відповідно до протоколів Нюрнберзького кодексу використання людей у експериментах Збройних Сил США дозволялося лише з добровільної згоди людини [16].

Після початку розслідування стосовно проєкту MK-Ultra Комітетом Чорча президент Джеральд Форд у 1976 р. видав перший Виконавчий указ про розвідувальну діяльність, в якому заборонялися експерименти з наркотиками на людях, якщо вони не дали на це письмової згоди. Невдовзі після цього президентські накази Джеймса Картера та Рональда Рейгана розширили дію директиви на будь-які експерименти над людьми [16].

Після викриття проєкту MK-Ultra багато потерпілих та їхні родини подавали позови на федеральний уряд та бажали отримати компенсацію. Часто уряд неохоче йшов на такі кроки, адже довести злочин проти конкретної людини через такий довгий проміжок часу доволі важко. Раніше відбувалися неpubлічні слухання та виплати компенсацій, уряд намагався це робити таємно. Проте, з 1975 р. розпочалися публічні слухання.

Наприклад, родина Френка Олсона у заяві для ЗМІ повідомила, що вони мають намір продовжити розслідування його смерті, адже вони не вірять у самогубство Френка. Також вони сподівалися отримати компенсацію у розмірі кількох мільйонів доларів від уряду США. Після цієї заяви керівник апарату президента Дональд Рамсфельд порекомендував Джеральду Форду до позову самостійно висловити жаль родині Олсон.

Після цього вдова Френка Аліса Олсон та її троє дітей отримали від Сполучених Штатів 750 тисяч доларів та особисто зустрілися із президентом Джеральдом Фордом. Він публічно вибачився перед родиною у Овальному кабінеті 21 липня 1975 р. Згодом вони зустрілися і з тогочасним Директором Центральної розвідки Вільямом Колбі. Ця подія не в останню чергу була викликана широким розголосом смерті Френка Олсона, що не можна було ігнорувати урядом, а публічне визнання давало населенню заспокоєння, що

цей проєкт більше не є загрозою [24].

Найбільшими слуханнями по справі МК-Ultra було вже зазначене засідання Сенату США 3 серпня 1977 р., де були присутні сенатори від різних штатів.

Прикметно, що, серед інших, учасником цього слухання був тодішній сенатор і майбутній 46-й президент Сполучених Штатів Джозеф Байден [17; 21]. На слуханні Сенатор від штату Массачусетс Едвард М. Кеннеді наголосив на тому, що усіх причетних людей та установ, які не були інформовані у їхній співпраці з ЦРУ, мають дізнатися про це, попри конфіденційність цієї інформації [7].

Таким чином, викриття проєкту МК-Ultra та його розголос призвели до важливих на сьогоднішній день наслідків, серед яких – заборона на законодавчому рівні проведення будь-яких експериментів над людиною без її добровільної згоди.

1970-ті рр. стали роками випробування для американського уряду. Низка скандалів і викриття проєкту МК-Ultra стали вагомою причиною для сумнівів громадян США у діях влади. Проєкт порушував численні міжнародні договори, зокрема Нюрнберзький кодекс 1947 р., який і був створений для встановлення принципів проведення експериментів над людиною. У ньому зазначено, що такі досліді мають право на проведення лише за добровільної згоди піддослідного.

З огляду на це, адміністрація президента вирішила визнати проєкт МК-Ultra як такий, що завдав непоправної шкоди населенню США. У подальші роки проводилися розслідування у справах подібних проєктів серед різних установ. Уряд США визнав злочинність проєкту та неправомірні дії Центральної Розвідки.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що розслідування розпочалося з двох основних причин: знищення документів Річардом Гелмсом у 1973 р. та сенсаційність проєкту для ЗМІ. Ці два фактори викликали занепокоєння у владних структурах Штатів, які вже і так пережили скандал з адміністрацією

Ніксона. Тривалий час вважалося, що всі документи були втрачені у 1973 р., але у 1977 р. виявилось, що у фінансовому відділі ЦРУ більше п'яти років зберігалися документи, пов'язані з МК-Ultra. З чим це пов'язано – пояснив сам Директор Центральної розвідки. Проте, наскільки йому можна довіряти та чи не є він зацікавленою особою у справі – сьогодні сказати важко.

Не бажаючи знову підривати довіру населення, уряд вжив низку заходів для розслідування МК-Ultra та подібних програм. Джеральд Форд розпорядився створити Спеціальну комісію, яка зайнялася розслідуванням справи. Також вони активно співпрацювали з Комітетом Чорча, який найактивніше займався вивченням проєкту. Засідання Сенату США 1977 р. показало повну готовність до співпраці уряду та ЦРУ у розслідуванні деталей МК-Ultra.

Ключовим результатом такої діяльності влади стала заборона використання людини в експериментах без її добровільної згоди.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення проблеми створення і реалізації проєкту ЦРУ МК-Ultra як інструменту ведення холодної війни ми дійшли наступних висновків.

Джерельна база даного дослідження представлена переважно опублікованими писемними джерелами: звітами, меморандумами, свідченнями, пресою тощо. Також опрацьовані були записи радіо- та телепрограм. Це дозволяє достатньою мірою проаналізувати усі аспекти проблеми.

Стан вивченості проблеми свідчить про значні лакуни у висвітленні проєкту ЦРУ МК-Ultra, особливо у вітчизняній історіографії. Побіжні згадки у контексті загально-історичного процесу другої половини ХХ ст. не дають можливості стверджувати про широку долученість українських вчених до вирішення зазначеної у кваліфікаційній роботі проблеми. Окремі її аспекти були розглянуті американськими вченими С. Фор, Т. М. Лінвіль, А. Далласом та іншими. Отже зазначена тематика не була комплексно вивчена і потребує подальшого опрацювання.

Проєкт не був спонтанний, він мав чітку мету та конкретне підґрунтя. Основною причиною розробки проєкту МК-Ultra можна вважати холодну війну між Сполученими Штатами та Радянським Союзом за гегемонію у світі. Після створення у США Центрального розвідувального управління, нова установа розгорнула потужну роботу із зовнішньої розвідки, яка була спрямована передусім на СРСР. У ході своїх спостережень ЦРУ припустило, що Радянський Союз використовує різноманітні методи під час допитів для їхньої ефективності, що провокувало адекватну відповідь і поставило нові завдання.

Саме тому американська розвідка створила спочатку два проєкти, які передували МК-Ultra, – BLUEBIRD та ARTICHOKE. Вони мали на меті розкрити секрети радянської розвідки шляхом опрацювання отриманої

інформації та проведення штучних експериментів. На цьому етапі ЦРУ, за даними їхніх архівів, не застосовували протизаконних методів. Експерименти проходили над добровольцями в лабораторних умовах. Проте така стратегія не дала бажаних результатів, хоча заклала підвалини і акумулювала необхідний досвід для розгортання більш радикального і результативного проєкту.

Проєкт ЦРУ МК-Ultra був створений 1953 р. з метою вивчення поведінкових змін із застосуванням різних методів впливу, насамперед, для того, щоб вивчити реакцію людей на різні види допитів. В ході цього проводилися як аналіз та збір інформації про дослідження, здійснені раніше, так і безпосередні експерименти, спрямовані на пошук шляхів впливу на людську свідомість та корекцію і формування прогнозованої поведінки. Проєкт швидко поширився територією Сполучених Штатів Америки, до його діяльності були залучені близько 80-ти різних установ, які фінансувалися ЦРУ та підставними організаціями. Із ЦРУ співпрацювали деякі установи Канади та, можливо, інших країн. Окрім цього, відомо, що деякі американські знаменитості також стали учасниками проєкту МК-Ultra.

В залежності від методів проведення експериментальної роботи в рамках проєкту було запроваджено 149 підпроєктів та 15 різних категорій впливу на піддослідних. На початку існування проєкту він не повинен був торкатися цивільних осіб. Проте в ході розгортання програми працівники розвідки все більше схилилися до методу польових досліджень, які включали роботу із необізнаними людьми. Фактично, цю роботу ініціювали три співробітники ЦРУ – Аллен Даллес, Сідні Готліб та Річард Гелмс. Основна діяльність МК-Ultra, за якою програма стала широко відомою, – це використання наркотичних речовин у своїх дослідях. Найбільш відомою речовиною цього проєкту стало ЛСД, хоча ЦРУ не обмежувалося лише цим галюциногеном. Було задокументовано одну смерть в рамках МК-Ultra, але реальна кількість жертв могла міститися у знищених документах.

Діяльність учасників і керівників проєкту була засекречена з метою не

допустити витоку інформації та дискредитації державних структур США з огляду на інтерес конкурентів та побоювання суспільного осуду. Серед способів зберігання таємниці було знищення документів і, можливо, небажаних учасників і свідків експериментів.

Після низки політичних скандалів більшість документів, які свідчили про діяльність МК-Ultra, було знищено. Але деякі матеріали були помилково збережені у фінансовому відділі та знайдені там 1975 р. ЗМІ підхопили новину про дослідження ЦРУ. Після цих подій уряд США занепокоївся власною репутацією, що призвело до розслідування проєкту. Цим займалися Комісія Рокфеллера та Комітет Чорча. За допомогою їхніх зусиль у 1977 р. було проведено засідання Сенату США та визнано злочини, які були скоєні у рамках МК-Ultra. Це, відповідно, призвело до заборони проведення експериментів з участю людини без її добровільної згоди.

На тлі резонуючих фактів про МК-Ultra виникло багато не менш резонуючих вигадок про співпрацю ЦРУ та уряду США або так званого «світового уряду». Такі ідеї мають певне обґрунтування, адже людей завжди цікавлять засекречені справи, тим паче коли їхню секретність намагаються убезпечити до останнього шляхом знищення фактичних матеріалів. Якщо про співпрацю із урядом США ще можна посперечатися, хоча Директор Центральної розвідки Тернер не виявив жодних фактів такої взаємодії, то теорія існування «світового уряду» взагалі є антинауковою. Проте сьогодні залишається доволі багато прихильників таких теорій, тому важливо вивчати МК-Ultra та йому подібні проєкти, щоб такі теми не ставали об'єктами псевдонаукових робіт.

Саме тому при вивченні цієї теми варто звертати увагу на автора та видання, адже від них залежить, як саме буде подана інформація. Також необхідно взяти до уваги, що багато документів було знищено, а відтак інформація про МК-Ultra ніколи не буде повною. Нам залишається лише користуватися тими матеріалами, які збереглися у фінансовому відділі ЦРУ та звертати увагу на свідчення тогочасного керівництва розвідки.

Діяльність МК-Ultra була протизаконним, добре спланованим і ретельно прихованим урядом США проєктом, який поставив під сумнів конституційні права та державні гарантії безпеки громадян. Використання наркотичних та психотропних речовин відкрило «скриньку Пандори», а мовчазна підтримка урядом та безкарність винуватців викликає занепокоєння не тільки в американців, але й громадян країн Західної цивілізації. Це потребує превентивних дій, вдосконалення законодавства і суспільного контролю над діяльністю державних установ, силових структур та витрачанням бюджетних коштів у кожній країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1. An Interview with Richard Helms. CIA's Library. 20–21 с. URL: https://web.archive.org/web/20201028124532/https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol44no4/html/v44i4a07p_0020.htm (date of access: 26.03.2025).
2. CIA. Memorandum for the Record, Subject: Project ARTICHOKE. 1975, С. 5. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB54/st02.pdf> (date of access: 20.03.2025).
3. CIA R&D and testing of behavioral drugs. The FOIA Electronic Reading Room. 1975. 12 с. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/cia%20r%26d%20and%20testing%20of%20be%5B15132315%5D.pdf> (date of access: 26.03.2025).
4. CIA Special Research Project Bluebird. 1952. 8 с. URL: <https://publicintelligence.net/cia-bluebird/> (date of access: 19.03.2025).
5. Deposition of Sidney Gottlieb, PhD, in Civil Action No. 80-3163, Mrs. David Orlikow, et al., Plaintiffs, vs. United States of America. Свідчення. Stephen Kinzer donation. 1983. 174 с. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/32736-document-20-deposition-sidney-gottlieb-phd-civil-action-no-80-3163-mrs-david-orlikow> (date of access: 15.04.2025).
6. Hodgson G. Sidney Gottlieb obituary. *The Guardian*. 1999. URL: <https://www.theguardian.com/news/1999/mar/11/guardianobituaries2> (date of access: 29.03.2025).
7. Joseph B. Treaster. Researchers Say That Students Were Among 200 Who Took LSD in Tests Financed by C.I.A. in Early '50's. *The New York Times*. 1977. URL: <https://www.nytimes.com/1977/08/09/archives/researchers-say-that-students-were-among-200-who-took-lsd-in-tests.html> (date of access: 29.03.2025).

8. Human Experimentation. An Overview on Cold War Era Programs. Office of the Inspector General, U.S. Department of Defense. 1994. 16 p. URL:

<https://www.gao.gov/products/t-nsiad-94-266> (date of access: 15.04.2025).

9. John S. Earman. «Report of Inspection of MKULTRA/TSD». John Marks Collection. 1963. 48 p. URL:

<https://nsarchive.gwu.edu/document/32731-document-16-john-s-earman-inspector-general-us-central-intelligence-agency-report> (date of access: 16.04.2025).

10. MK-ULTRA/Mind Control Experiments. RADIO TV REPORTS, INC. Washington, 1984. 7 p. URL:

<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP88-01070R000301530003-5.pdf> (date of access: 06.05.2025).

11. Memorandum for Director of Central Intelligence, «Project MKULTRA, Subproject 35». Дослідницька бібліотека Джорджа С. Маршалла, колекція Джеймса Сроудса. 1954. 13 p.

URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/32726-document-11-memorandum-director-central-intelligence-project-mkultra-subproject-35> (date of access: 18.04.2025).

12. Memorandum for Director of Central Intelligence, «Successful Application of Narco-Hypnotic Interrogation (ARTICHOKE)». CNSS FOIA. 1952. 2 p. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/32721-document-06-memorandum-director-central-intelligence-successful-application-narco> (date of access: 26.03.2025).

13. Memorandum for the Record by Sidney Gottlieb, Chief, Technical Services Section, Chemical Division, «MKULTRA, Subproject 47». John Marks Collection. 1956. 6 p. URL:

<https://nsarchive.gwu.edu/document/32728-document-13-memorandum-record-sidney-gottlieb-chief-technical-services-section> (date of access: 29.04.2025).

14. Memorandum from Donald F. Chamberlain, Inspector General, U.S. Central Intelligence Agency to Director of Central Intelligence, «Destruction of Records on Drugs and Toxins». John Marks Collection. 1975. URL:

<https://nsarchive.gwu.edu/document/32733-document-18-memorandum-donald-f->

[cha mberlain-inspector-general-us-central](#) (date of access: 11.04.2025).

15. Project BLUEBIRD/ARTICHOKE. The FOIA Electronic Reading Room. 1975. 5 c. URL:

<https://www.cia.gov/readingroom/docs/project%20bluebirdartichoke%5B15132379%5D.pdf> (date of access: 27.03.2025).

16. Project MK-ULTRA. The FOIA Electronic Reading Room. 8 c. URL:

<https://www.cia.gov/readingroom/document/06760269> (date of access: 27.03.2025).

17. Project MKULTRA, the CIA's Program of Research in Behavioral Modification. Вашингтон, 1977. 171 c. URL:

https://books.google.com.ua/books?id=TEqhqrF3XEC&pg=PA70&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 20.04.2025).

18. Statement of Vincent L. Ruwet on Frank Olson death. CNSS FOIA. 1953. 11 c. URL:

<https://nsarchive.gwu.edu/document/32724-document-09-statement-vincent-l-ruwet-frank-olson-death-december-1-1953> (date of access: 26.03.2025).

19. Weiner T. Sidney Gottlieb, 80, Dies; Took LSD to C.I.A. *The New York Times*. 1999. URL:

<https://www.nytimes.com/1999/03/10/us/sidney-gottlieb-80-dies-took-lsd-to-cia.html> (date of access: 19.04.2025).

ЛІТЕРАТУРА

20. Віднянський С. В. Холодна війна. *Енциклопедія історії України*: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2021. 773 с. URL:

http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kholodna_vijna

21. Коберник К., Пивоваров С. Таємні експерименти ЦРУ з контролю

над розумом. Бабель, 2023. URL:

<https://babel.ua/texts/96963-cru-20-rokiv-namagalosya-vstanoviti-kontrol-nad-lyudskim-rozumom-torturami-i-narkotikami-ce-skalichilo-tisyachi-a-mozhe-y-sotni-tisyach-z-hittiv-rozpovidayemo-pro-tayemni-eksperimenti-proyektu-mkultra>

22. Даллес А. Искусство разведки. 1992, 268 с. URL:

https://royallib.com/read/dalles_allen/iskusstvo_razvedki.html#0 (date of access: 23.03.2025).

23. Fore S. The Psychological Torture of MK ULTRA. *Дослідницький журнал «IU South Bend» для студентів*, 2018. 5 с. URL:

<https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/iusburj/article/view/29381/34012> (date of access: 06.05.2025).

24. Kinzer S. From mind control to murder? How a deadly fall revealed the CIA's darkest secrets. *The Guardian*. 2019. URL:

<https://www.theguardian.com/us-news/2019/sep/06/from-mind-control-to-murder-how-a-deadly-fall-revealed-the-cias-darkest-secrets> (date of access: 29.04.2025).

25. Linville T. M. Project MKULTRA and the Search for Mind Control: Clandestine Use of LSD Within the CIA. *History Capstone Research Papers*, 2016. 33 с. URL:

https://digitalcommons.cedarville.edu/history_capstones/6/ (date of access: 11.04.2025).

26. Onion A., Sullivan M., Mullen M. MK-Ultra. URL:

<https://www.history.com/articles/history-of-mk-ultra> (date of access: 29.04.2025).

27. «Project MK-Ultra: Did CIA Scientist Frank Olson Jump or Was He Pushed?». *SPYSCAPE*. URL:

<https://spyscape.com/article/frank-olson-the-cias-secret-quest-for-mind-control> (date of access: 06.05.2025).